

DOI: <http://doi.org/10.15407/bv2020.06.020>

УДК 027.9:027.5:021.1(477) "1945/1965"

Віктор Соколов,

кандидат історичних наук, головний бібліотекар,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого

вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна

e-mail: socolov@i.ua

Трансформація хат-читалень в Україні у другій половині 1940-х – першій половині 1960-х рр.

Досліджено особливості розвитку хат-читалень в Україні у 1945–1965 рр. Охарактеризовано головні напрями та особливості культурно-просвітницької, бібліотечної діяльності хат-читалень як осередків культурно-освітнього життя в сільській місцевості. Проаналізовано динаміку їхнього піднесення та занепаду, своєрідність функціонування в умовах поступової реорганізації хат-читалень у сільські державні клуби та бібліотеки. Висвітлено місце і роль культурно-просвітницької діяльності хат-читалень у поширенні просвітництва, читання, духовної культури, а також у забезпеченні книгою сільського населення України у зазначений період.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотечної справи, сільські бібліотеки і клуби, хаги-читальні, книжкові фонди хат-читалень, гурткова діяльність хат-читалень.

Актуальність проблеми. Важливість дослідження обраної теми зумовлена подальшим аналізом та переосмисленням історичного поступу культурного піднесення, що відбувалося у перші десятиліття після Другої світової війни в Українській РСР. Вивчення та узагальнення досвіду діяльності культосвітніх закладів в Україні у зазначений період, зокрема хат-читалень, розкривають не тільки певні закономірності соціально-економічного, культурного розвитку суспільства, а й надають можливість краще з'ясувати, усвідомити окремі питання реформування культурно-освітньої, просвітницької діяльності сучасних вітчизняних установ освіти та культури. Зокрема, особливо актуальним є аналіз роботи хат-читалень, сільських бібліотек, клубних установ у взаємозв'язку із соціально-економічними перетвореннями, що відбувалися у повоєнний період відбудови народного господарства, культурного життя суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія становлення та розвитку хат-читалень в Україні ще не отримала ґрунтового комплексного аналізу, хоча було здійснено чимало досліджень, в яких висвітлювалися окремі аспекти формування та функціонування культосвітніх закладів у країні (праці М. Андрєєвої, В. Афанасьєва, І. Валько, З. Гімальдінової, В. Мольченка, І. Рибак, В. Сєдих, Т. Терещенко, М. Теселько та ін.). Якщо говорити про розвиток хат-читалень в УРСР у перші по-

воєнні десятиліття (1945–1965), то ця тема взагалі не була об'єктом окремого дослідження. Діяльність цих закладів культури, переважно, розглядалась або у контексті вивчення історії клубних, бібліотечних закладів в Україні, або ж у ракурсі характеристики особливостей розвитку культосвітніх установ на селі у певних регіонах чи в країні загалом (праці Г. Біланич, О. Бондар, Н. Малиновської, О. Чижова, О. Шилока та ін.). Окремі відомості з окреслених питань можна знайти у різних непрофільних фахових виданнях, статистичних збірниках [27–30].

Мета статті – проаналізувати та узагальнити відомості про функціонування хат-читалень на території України у період 1945–1965 рр., виявити особливості їх розвитку в означений період, розкрити причини їх піднесення та занепаду, а також дослідити головні напрями культурно-просвітницької діяльності в умовах поступової трансформації хат-читалень у сільські клуби та бібліотеки.

Методологія дослідження полягає у застосуванні низки загальнонаукових методів. Зокрема, порівняльний метод використовувався для аналізу статистичних відомостей з динаміки розвитку хат-читалень на різних етапах їх діяльності. Порівняльно-історичний метод дослідження дозволив вивчати явища і події, що стосувалися розвитку хат-читалень, поряд з іншими явищами соціально-культурного життя суспільства, зокрема

у співвідношенні з діяльністю бібліотек і клубів. За допомогою факторного аналізу вдалося простежити особливості становлення різних культурно-освітніх установ, зосередити вихідну інформацію про умови формування та функціонування хат-читалень в Україні у період 1945-х – 1965-х рр., визначити мету їх діяльності, характерні риси розвитку та представити проаналізовану інформацію у вигляді масиву сконцентрованих даних і таблиць.

Наукова новизна роботи полягає у розширенні уявлень про культурно-освітню, просвітницьку та бібліотечну діяльність хат-читалень як осередків культурно-освітнього життя у сільській місцевості на території України у перші десятиліття після Другої світової війни.

Результати дослідження. Як уже зазначалося (див.: Бібліотечний вісник, 2020, № 4, с. 33–44), однією з основних особливостей розвитку сільських культурно-освітніх закладів у радянській Україні напередодні Другої світової війни було те, що переважна більшість просвітницьких, культурно-освітніх заходів проводилась у хатах-читальнях. Останні на той час були одними з основних масових сільських культурно-освітніх установ, що діяли у більшості сіл, містечок. Вони виступали головними організаційними осередками діяльності сільських клубів, гуртків самодіяльності, агітаційних, пропагандистських, просвітницьких, загально-освітніх пунктів, пересувних бібліотек, місцем влаштування лекцій, доповідей, вистав, виставок, пунктів ліквідації неписьменності, культурного життя у сільській місцевості загалом. При зазначених «бібліотечно-клубних» закладах функціонувало приблизно 90% усіх книгозбірень, що діяли на селі в означений період [7, с. 72].

У статистичних звітах, в іншій офіційній документації хати-читальні як у довоєнний період, так і пізніше, відносили, як правило, до розряду клубних закладів. Так, у довідці Раднаркому УРСР «Про стан культурно-освітніх закладів республіки на 1 січня 1941 р.» у розділі про клубні заклади було зазначено, що на 1-ше січня 1941 р. в УРСР діяло 9419 сільських клубів та хат-читалень [21, с. 336]. Загалом, в Україні в цей час було 41 тис. бібліотек (разом зі шкільними), 26 тис. різних клубних установ (з них на селі – 18856) [26, с. 149].

Упродовж усіх періодів свого існування хати-читальні залишалися, насамперед, центрами політичної пропаганди й агітації радянської держави, культурно-освітньої та просвітницької роботи, основними завданнями якої були: поширення завдань і рішень комуністичної партії та органів

радянської влади; ознайомлення з основами радянської конституції та заходами радянського уряду; привчання населення до систематичного читання газет, журналів і книг; допомога у ліквідації неписьменності; організація і влаштування різних культурно-просвітницьких заходів тощо. Діяльність хат-читалень завжди була під пильним контролем влади. При Народному комісаріаті освіти (існував до березня 1946 р.) працювало навіть спеціальне Управління хатами-читальнями, будинками культури і колгоспними клубами. Так само як до Другої світової війни, так і у повоєнний час, хати-читальні створювалися там, де не було клубу, будинку культури, бібліотеки або інших культурно-просвітницьких установ.

Незважаючи на те що ще на Першій Всеросійській нараді з масової культурно-просвітницької роботи (1930) було ухвалено рішення про поступову реорганізацію хат-читалень в окремі клуби, бібліотеки, реалізації цього завдання заважали такі чинники, як недостатнє фінансування культурно-освітніх установ; нерозвинутість мережі сільських бібліотек і клубів, які могли б взяти на себе функції хат-читалень; популярність хат-читалень серед селян (багато з них існувало при різних відомствах, організаціях та підприємствах). І все-таки, наприкінці 1930-х рр. розпочалася доволі активна реорганізація хат-читалень у колгоспні та державні сільські клуби і бібліотеки (наприклад, у 1937 р. приблизно з 17,5 тис. закладів культури на селі 15 492 стали клубами), оскільки з розвитком та укрупненням колгоспів невеликі за книжковими фондами хати-читальні (від 50 до 200 книг) дедалі важче справлялися з підвищеними культурними та читацькими запитами колгоспників, з тими новими соціальними завданнями, які поставали перед культурно-освітніми установами [12, с. 119]. Втім, цей процес був перерваний війною, після закінчення якої трансформація хат-читалень у сільські бібліотеки і клуби, у зв'язку з розрухою, також ненадовго призупинилася. Лише наприкінці 1940-х рр. реорганізація повільно почала набувати нової динаміки і тільки у середині 1950-х рр. набрала свого максимуму і продовжувалася до 1960-х рр.

Загалом, у 1940-х–1950-х рр. у сільській місцевості УРСР продовжували функціонувати різні види культурно-просвітницьких закладів: державні сільські бібліотеки і клуби, колгоспні бібліотеки і клуби, хати-читальні, «червоні куточки», профспілкові клуби і бібліотеки, районні бібліотеки та будинки культури, клуби сільської

інтелігенції, будинки селянина, будинки народної творчості, книгозбірні та хати-читальні при МТС, будинки партійної пропаганди, різноманітні пересувні бібліотечні та клубні установи (агітаційні потяги, вагони-бібліотеки, бібліобуси¹, кушові книгозбірні тощо), міжколгоспні клуби та бібліотеки, хати-лабораторії² та ін. На початку 1960-х рр. у класифікації книгозбірень хат-читалень виокремилися бібліотеки хат-читалень Комітету у справах культурно-освітніх установ та бібліотеки хат-читалень колгоспів [2, с. 12]. Втім, якщо слідувати за відомчим або виробничим принципом класифікації, то можна виокремити й інші види хат-читалень, наприклад, ті, що існували при МТС (до кінця 1950-х рр.), хати-читальні сільськогосподарських артільей, радгоспів, пересувні хати-читальні та ін. Безсумнівно, розглядати їх види також можна за адміністративно-територіальною ознакою, за якою вони з самого початку розбудовалися. Звичайно, траплялися і винятки. Наприклад, у 1944 р. у с. Русанівка Липоводолінського району (нині – Сумська область) була заснована сільська бібліотека, що мала назву «Хата-читальня», початковий фонд якої становив 160 книг. Усі видання були подаровані установі мешканцями села (щоденно тут обслуговувалося до 37 читачів) [9, с. 3]. Проте, всі ці різновиди мали одне цільове призначення – сприяти поширенню знань, підвищенню рівня культури, освіти та політичної грамотності селян.

Під час Другої світової війни села України втратили майже третину культурно-освітніх установ (приблизно вісім тисяч). Значна кількість приміщень хат-читалень, як й інших культурних

закладів в Україні, було, фактично, зруйновано. Так, у Драбівському районі Черкаської області були знищені всі будівлі 50-ти хат-читалень та 15-ти клубів, що функціонували до окупації [36, с. 354]. Більшість хат-читалень та клубів втратила Вінницька область, де на початку 1940-х рр. їх діяло понад 1600 [23, с. 16–23]. Проте, війна ще не закінчилася, а на звільнених від німецько-фашистських загарбників територіях почалася відбудова суспільного життя, зокрема і у сфері освіти та культури.

Відтворенню мережі культосвітніх закладів у повоєнний час сприяла Постанова РНК УРСР № 1792 від 21 листопада 1945 р. «Про затвердження плану розвитку культосвітніх установ». Того ж року при РНК УРСР створюється Комітет у справах культурно-просвітницьких установ на правах республіканського наркомату. В областях при виконкомках рад – відділи з культурно-просвітницької роботи. Комітет і відділи організовували відновлювальні роботи, допомагали налагоджувати діяльність сільських хат-читалень, бібліотек, клубів. Завдяки організованій роботі вже наприкінці 1945 р., наприклад, у Полтавській області працювало 652 хати-читальні, 315 сільських клубів, 253 колгоспних клуби, 178 «червоних кутків», 51 бібліотека, 12 районних будинків культури, 8 музеїв, 3 театри, діяло 69 кіноустановок [34, с. 261]. На Житомирщині було відновлено роботу 966 культосвітніх установ, з них 260 хат-читалень та 73 бібліотеки. А на Сумщині через півроку після звільнення території від фашистських загарбників, у квітні 1944 р. про відновлення діяльності звітувало вже 428 хат-читалень, 24 районних і 195 сільських клубів (усього 647 закладів) [41, с. 122]. За іншими джерелами, наприкінці 1944 р. в Сумській області відновили роботу 232 хати-читальні та 222 клуби, при яких працювало 180 драматичних, 162 хороших, 74 музичних і 37 спортивних гуртків [11, с. 70].

Загалом, в Україні у повоєнні роки було відновлено діяльність 17,6 тис. клубних закладів (з них 16,8 – у сільській місцевості), 1754 масові бібліотеки [26, с. 151–152]. У 1946 р. в УРСР на селі вже діяло 3390 масових державних бібліотек, а наприкінці 1940-х працювало більше 25 тис. клубів, майже 28 тис. сільських бібліотек. За відомостями В. Седих, у 1946 р. в Україні діяло 2539 масових бібліотек. А вже наприкінці 1940-х їх кількість досягла майже 10 тис. [35, с. 152]. За відомостями І. Валько і І. Міневич, у 1947 р. в УРСР було 22 692 сільських і колгоспних хат-читалень та клубів [6, с. 18].

¹ Використання бібліобусів (бібліотек-автомобілів) почало активно розвиватися після постанови РНК РРФСР «Про заходи щодо зміцнення районних і сільських бібліотек» (1946).

² У 1940-х рр. у сільській місцевості продовжували активно діяти хати-лабораторії – самодіяльні організації, що створювалися при колгоспах та діяльність яких була направлена на розвиток агрокультури селян, піднесення сільського виробництва, на організацію в колгоспах виробничого контролю, спеціального фахового навчання, обміну досвідом тощо. Кожна хата-лабораторія мала спеціальну книгозбірню, що за своїми фондами і характером діяльності наближалася до наукової або навчальної бібліотеки [38, с. 117]. Поступово селяни, що залучалися до роботи хат-читалень та хат-лабораторій, стали розуміти, що без піднесення рівня їх загального культурного розвитку, рівня освіти, фахових знань, ніякий розвиток агрокультури та сільського виробництва неможливий. У 1950 р. на основі хат-лабораторій були створені Будинки сільськогосподарської культури, які вже не мали такої «самодіяльності та самостійності» як хати-лабораторії. На початку 1950-х рр. в Україні було 1540 Будинків сільськогосподарської культури [1, с. 244].

Загалом, робота хат-читалень у перші повоєнні роки налагоджувалася досить повільно та важко, хоча відбудова мережі культурно-освітніх закладів на лівобережній Україні розпочалася ще на початку 1944 р. Станом на 1 липня 1944 р. у звільнених областях працювало 4580 хат-читалень, 1884 з 9197-ми «червоних кутків». Зокрема, у Полтавській області відновили роботу 189 хат-читалень і 50 клубів, у Київській — 26 хат-читалень і 36 клубів [22, с. 90, 123].

Проте, процес відновлення культосвітніх закладів на селі тривав, фактично, упродовж двох повоєнних п'ятирічок. Наприклад, на Миколаївщині повністю відновити бібліотечну мережу вдалося лише у 1952 р., де в цей час діяло понад 900 масових бібліотек, хат-читалень та клубних бібліотек, які нараховували у своїх фондах від 200 до 2000 примірників книг, журналів, альбомів та інших видань [24, с. 20].

Варто зауважити, що процес відновлення роботи хат-читалень, сільських клубів, бібліотек у різних регіонах України мав свої особливості. Наприклад, відновлення хат-читалень у західних областях України значною мірою визначалося попередніми напрацюваннями у цій галузі товариства «Просвіта». Ще у 1939–1940-х рр. культосвітні установи цього товариства (саме воно поширювало просвітництво та українську культуру через мережу бібліотек, хат-читалень) були реорганізовані у хати-читальні або ліквідовані. Новоутворені хати-читальні, мережа яких ще тільки почала формуватися у західноукраїнському регіоні, зрозуміло, стали відразу допомагати радянським та партійним органам у відбудові радянського устрою, у ліквідації неписьменності серед тамтешнього селянства. Наприклад, читальня у с. Устечко (Кременецький район, Тернопільська область), організована «Просвітою» у 1920-ті, у 1948 р. вже діяла як хата-читальня, книжковий фонд якої становив 102 книжки [33]. Тут проводилися голосні читання, заняття з підвищення грамотності селян тощо.

Хати-читальні, котрі налічували по кілька сотень книжок українською і польською мовами часто не мали власних приміщень і працювали у помешканнях засновників. Наприклад, хату-читальню в Острозі у 1934 р. відкрив активіст Волинського Українського об'єднання, сенатор Інокентій Гловацький. Там була література, переважно, польською мовою, багато з якої релігійного змісту [13]. Діяльність цієї хати-читальні, перервану війною, відновили у 1946 р. Звичайно, її книжкові фонди зазнали ретельної перевірки та «очищен-

ня». Після війни на території Острозького району Рівненської області діяло три бібліотеки і 10 хат-читалень. Однією з них була хата-читальня у с. Болотківці, створена у 1947 р. Вона розміщувалася, як і більшість інших невеликих хат-читалень, у простій сільській хаті, господар якої і став першим її завідувачем. На той час книги (приблизно 600 книг і брошур) були розміщені у двох домашніх шафах. Нову літературу доставляли з районного центру (м. Острог) за 17 км. Привозили також газети, журнали: «Правда», «Известия», «Сталінський шлях», «Перець», «Крокодил», «Огонёк» та ін. У 1955 р. хату-читальню перенесли до приміщення контори, де був також і клуб, а через п'ять років — до приміщення старої школи [3].

У Березнівському районі Рівненської області у 1949 р. діяло 17 хат-читалень, які обслуговували сільське населення книгою та надавали інші культосвітні послуги, зокрема проводилися голосні читання, години політінформації, огляди літератури, організовувалися вечори, хоріві співи, працював драмгурток тощо. У с. Чабель Сарненського району Рівненської області хату-читальню відкрили у 1951 р. у конфіскованому помешканні репресованої сім'ї, яку вивезли до Сибіру [15]. Хата-читальня одночасно виконувала функції бібліотеки і клубу, де не тільки читали, а й співали, танцювали, дивилися кіно, слухали радіо та ін. У 1956 р. в селі звели новий клуб, який поступово перебрав на себе функції хати-читальні.

Однією з перших на Тернопільщині була хата-читальня, що виникла у 1927 р. у с. Великі Вікнини Збарзького району. Спочатку вона існувала як нелегальна книгозбірня у приватній оселі І. Сидорчука, оскільки польська влада довгий час не дозволяла відкрити бібліотеку, де були б книги українською мовою. Книжковий фонд хати-читальні поповнювався завдяки шанувальникам української культури та любителям книжок за рахунок добровільних грошових внесків. Неодноразово актив хати-читальні клопотав перед владою про офіційне відкриття установи, але отримуючи відмову, мусив часто змінювати місцеперебування книгозбірні. Тільки у 1938 р. хату-читальню дозволили офіційно відкрити в оселі Дарії Онищук, де було організовано раду, яка завідувала роботою читальні (у цій оселі хата-читальня проіснувала 10 років). Після війни книжковий фонд установи вже систематично поповнювався газетами, книжками за рахунок державного бюджету. Після декількох змін свого місцезнаходження, у 1950 р. хата-читальня була реорганізована у сільську бібліотеку [5].

На Львівщині, у с. Заводське Буського району, у 1925 р. як осередок товариства «Просвіта» була відкрита хата-читальня на добровільні пожертвування населення, а також пана Бедені і місцевих підприємців. Ще до Другої світової війни її бібліотечний фонд налічував приблизно п'ять тисяч книг. Установа запрацювала одразу після звільнення краю від окупантів. Вона мала драматичний гурток, хор та, навіть, випускала власну газету «Народна справа». Лише у 1970 р. цю хату-читальню перетворили у профспілкову бібліотеку з підпорядкуванням її птахофабриці, потім розмістили у центрі села в приміщенні Будинку культури [16].

На Волині у селищі Романів Луцького району у 1948 р. читальня, котра була утворена ще у 1921-му за ініціативою товариства «Просвіта», перетворюється на хату-читальню, при якій працювали бібліотека (700 книжок) і два гуртки: драматичний та художнього слова. Вечорами тут збиралася молодь, щоб почитати газети, журнали, пограти в шахи, доміно тощо. На початку 1960-х рр. хату-читальню перетворили на стаціонарну бібліотеку і розмістили у новозбудованому Будинку культури [40]. Загалом, на початку 1950-х рр. у Волинській області діяло 300 хат-читалень, 208 сільських бібліотек, 580 сільських клубів, 542 колгоспні книгозбірні, 30 районних бібліотек, 30 районних будинків культури, дві обласні бібліотеки [22, с. 505].

На Закарпатті у перші повоєнні роки було відкрито 17 бібліотек, 505 сільських клубів та хат-читалень, які покликані були, в першу чергу, стати закладами ідейно-політичного впливу на населення новоствореної області [4, с. 76–77]. Поява, практично в кожному населеному пункті Закарпаття, бібліотеки чи хати-читальні справляла позитивний вплив на розвиток освіти і культури краю.

У Чернівецькій області, де ще до війни діяло 240 сільських клубів і хат-читалень та 10 сільських бібліотек, на початок 1945 р. відновили роботу 149 хат-читалень. У 1946 р. в області функціонувало 377 клубів та хат-читалень, 15 районних будинків культури, 74 бібліотеки. У другій половині 1940-х рр. бібліотечний фонд хати-читальні налічував, в середньому, 500 книг. Кожна хата-читальня отримувала 12 назв газет та 8 назв журналів [42, с. 107–108].

На початку 1950-х рр. в західних областях України для покращення рівня освіти та дозвілля населення була значно розширена мережа хат-чита-

лень, бібліотек, різноманітних клубів. Загалом, тут налічувалось 11 тис. культмасових установ [31]. У селах, на окраїнах міст та робітничих поселень активно організовувались хати-читальні, де читались лекції, організовувались концерти і творчі вечори, проводились бесіди, голосні читання тощо.

Відродження у повоєнні роки старих або будівництво нових хат-читалень, клубів, бібліотек, будинків культури (у зв'язку з невідповідністю обсягів робіт розмірам державного фінансування) відбувалося, нерідко, методом народного будівництва та організації громадських робіт. У великих селах, багатих колгоспах, де активно йшло будівництво нових культурних закладів, колишні хати-читальні часто закривалися, оскільки відпала необхідність в їх самостійному існуванні. У селах же, які не мали перспектив будівництва власних клубів і бібліотек, відкривалися нові хати-читальні. Поступово втрачала колишню гостроту проблема з паливом; почалося забезпечення хат-читалень новими меблями та інвентарем. Проте, недостатнє фінансування не давало змоги забезпечити хатам-читальням належної матеріально-технічної бази. Звичайно деякі з них мали власні приміщення, навіть із залами для глядачів, але більшість тулилася в одній-двох кімнатах, непристосованих для ефективної культосвітньої роботи.

Як і раніше, хати-читальні найчастіше розміщувалися у будівлі сільської ради або в одній з кімнат школи, клубу, правління колгоспу або навіть у приватному будинку. Якщо ж для хати-читальні і виділяли окрему будівлю, то її завідувач, її рада стикалися з такими проблемами, як нестача дров, вугілля для опалення приміщення, відсутність електрики, необхідних предметів побуту та інше, що відразу позначалося на ефективності роботи установи, незважаючи на те, що сільським радам ставилося в обов'язок, поряд з контролем діяльності хат-читалень (наприклад, перевірка планів, рівня охоплення населення, систематичності проведення культосвітніх заходів тощо), ще й забезпечувати безперервне їх функціонування. Сільські ради не завжди справлялися з покладеними на них обов'язками. Наприклад, у 1944–1949 рр. незабезпеченість паливом узимку призводила іноді до повної бездіяльності як хат-читалень, так і бібліотек, клубів. Тотальний товарний дефіцит призводив до невикористання державних коштів, виділених на культурні потреби. Хати-читальні на 50–60 % не освоювали виділених грошей. Звичайно, у перші повоєнні роки забезпечення інвентарем, книгами, іншими матеріальними засобами у

більшості хат-читалень було незадовільним. Слід зазначити, що ще на початку 1940-х рр. лише у 1,8 % хат-читалень були кіноустановки [32, с. 245]. Багато з них навіть після війни не мали електричного освітлення, радіоточок. Проте, на рубежі 1940–1950-х рр. хати-читальні, крім газет, журналів, книжок почали поступово забезпечуватися різним спортивним, дозвіллєвим та іншим інвентарем. Втім, у перші повоєнні роки через недостатню розвинуту матеріально-технічну базу установ культури просвітницька діяльність на селі суттєво гальмувалася. Робота сільських культосвітніх закладів, як і раніше, фінансувалася за залишковим принципом. Основні зусилля працівників сфери культури були спрямовані на будівництво, ремонт приміщень хат-читалень, сільських клубів, бібліотек.

Загалом, за п'ять повоєнних років мережа хат-читалень, сільських бібліотек, клубів була істотно збільшена. У березні 1947 р. Рада Міністрів УРСР у постанові «Про заходи щодо зміцнення районних і сільських бібліотек» накреслила шляхи подальшого зміцнення матеріальної бази сільських бібліотек, розширення їх мережі, підвищення професійного та освітнього рівня їхніх працівників. Зокрема, було передбачено відкриття низки нових сільських бібліотек з фондом не менше 500 книг (значна кількість з них утворювалася шляхом реорганізації хат-читалень).

У роки першої повоєнної п'ятирічки (1946–1950) хати-читальні продовжували активно відбудовуватися і розвиватися. Цьому сприяли відповідні рішення партії, радянського уряду. Так, у березні 1946 г. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з прийняттям закону про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 роки». У документі наголошувалося, що у кожному обласному центрі повинні функціонувати бібліотека, краєзнавчий музей, Будинок народної творчості, лекційне бюро, в районному центрі – районна бібліотека і Будинок культури, у селі – хата-читальня або клуб та сільська бібліотека. У хатах-читальнях, якщо це було потрібно, розташовувалися школи для малограмотних і неписьменних. Проте, процес відновлення і відкриття нових хат-читалень, бібліотек, клубів у повоєнні роки нерідко гальмувався у зв'язку з браком відповідних приміщень. У травні 1946 р. Пленум ЦК КП(б)У розкритикував місцеві партійні організації, з вини яких частина приміщень хат-чи-

талень, клубів використовувалася не за призначенням.

У жовтні 1947 р. Рада міністрів України прийняла постанову «Про заходи щодо покращення роботи сільських і колгоспних клубів», за якою при всіх клубах (у т. ч. при хатах-читальнях) вводилося обов'язкове членство з відповідними грошовими внесками. З 27 420 клубів за три роки членство було введено у 14 128 клубах та хатах-читальнях [17, с. 456]. Проте, платне членство селяни не підтримали і через декілька років держава відмінила плату за членство у культосвітніх закладах.

Після війни, як і раніше, в роботі хати-читальні домінували ідеологічна, агітаційно-пропагандистська функції. Перш за все, хата-читальня була місцем пропаганди ідей марксизму-ленізму, радянського будівництва, місцем боротьби за політичну освіту і поширення знань на селі, місцем запровадження нових культурних традицій, місцем боротьби з релігійними пережитками і невіглаством. Вона обслуговувала представників селянства різного віку і повинна була привертати до себе увагу всього села. Багатогранність роботи хати-читальні вимагала придбання нових книг з різної тематики (художньої літератури, видань з проблем сільського господарства, суспільно-політичних наук, природознавства, гігієни та санітарії, кооперації тощо), а також формування умінь співпрацювати з іншими громадськими установами та організаціями села. Основним методом роботи хат-читалень відразу після війни була політична агітація, хоча її дедалі більше витісняла пропаганда та більш поглиблена робота з населенням, переважно, через різні форми гурткової діяльності.

Гуртки створювалися за такими напрямками: суспільно-політичний (гуртки політграмоти, кооперативні, сількорівські, антирелігійні та ін.); виробничо-технічний (гуртки рукоділля, домашнього господарства, сільськогосподарські, ремісничі та ін.); загальноосвітній напрям (гуртки самоосвіти, заочного навчання, природничо-наукові тощо); естетично-художній (драмгуртки, гуртки музичні, образотворчі, співочі, «жива газета» та ін.); військово-спортивний (гуртки військових знань, стрілецькі, червоних сестер, фізкультури тощо). Звичайно ж організовували гуртки й з вивчення плану четвертої (1946–1950) (а надалі – п'ятої (1951–1955) п'ятирічки, історії СРСР, праць Й. Сталіна і т. п. Гурткова робота хат-читалень охоплювала десятки, сотні тисяч селян, ставши

частиною державної ідеологічної системи. Вона виконувала, по суті, як загальні соціальні функції (виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, рекреаційну, комунікаційну, креативну, ціннісну, пізнавальну, духовно-світоглядну), так і деякі спеціальні функції, наприклад агітаційно-пропагандистську (пропаганда виробничо-технічних і сільськогосподарських знань, досягнень науки та виробництва; поширення марксистсько-ленінської теорії; пропаганда політики партії і радянської держави; пропаганда наукового атеїзму та ін.).

У повоєнний час хати-читальні значно розширюють коло гуртків, з'являються гуртки радіоаматорів, автолюбителів, крою та шиття, агрозоотехнічні, любителів прикладного мистецтва, секції з різних видів фізичної культури. Удосконалюють свою роботу сільськогосподарські гуртки, де селяни поглиблюють свої знання з землеробства, тваринництва, рільництва, роботи ферм та ін. Починають широко використовуватися форми наочності: стінні газети, карти, плакати, газетні статті та журнали, виставки, муляжі і скелети тварин, макети, деталі та пристрої з різних сільськогосподарських машин тощо. Така робота була направлена на поєднання теорії і практики, а також закріплення отриманих знань у певних практичних навичках. У культурно-освітній діяльності хат-читалень сільськогосподарська пропаганда посідала одне із провідних місць. Як і раніше, у сільськогосподарських гуртках розглядалися питання земельного кодексу, агрономії, агропропаганди, ефективної роботи колгоспів тощо. Нерідко керівником такого гуртка був агроном. Для піднесення освітнього рівня селян на колгоспних фермах, польових станах, переробних підприємствах на перерві чи після роботи читалися лекції на виробничі теми (наприклад, «Життя радянського колгоспного ладу», «Рациональне годування сільськогосподарських тварин», «Підвищення молочної продуктивності корів», «Підйом сільського господарства у поточній п'ятирічці» та ін.). Для забезпечення належного рівня знань слухачів активісти хат-читалень залучали до лекційної роботи фахівців з місцевої інтелігенції (партійних працівників, голів колгоспів, директорів радгоспів, лікарів, вчителів, працівників культурно-освітніх установ). Звичайно, головними завданнями лекторів були висвітлення рішень з'їздів партії, подій міжнародного і внутрішнього життя, пропаганда знань, що сприяли професійному зростанню колгоспників.

План роботи таких лекторіїв, як і раніше, розглядався і затверджувався місцевою партійною організацією (переважно, раз на півроку).

Ідеологічна, культурно-просвітницька робота хат-читалень у цей період дедалі більше спрямовується на молодіжну аудиторію, що позначалося на змісті, формах і методах діяльності цих установ. Як правило, працювати з сільською молоддю доручали комсомольським активістам. Для обговорення обиралися злободенні питання радянського та колгоспного будівництва, антирелігійної, природничо-наукової пропаганди, активізації громадського життя на селі, патріотичного, військово-спортивного, фізичного виховання, санітарно-гігієнічної просвіти. Організатори занять дедалі більше відходили від колективного читання газет, журналів, книжок, надаючи перевагу активним формам роботи: політичним дискусіям, вечорам запитань та відповідей, спортивним та іншим іграм. Хата-читальня намагалася надавати юній аудиторії широкі можливості для культурних розваг: шашки, шахи, вистави, концерти, танці, кіно тощо.

У повоєнні роки зростає увага до бібліотечної роботи хат-читалень. Досить часто вони беруть на себе обов'язки нестационарного обслуговування населення, по-суті, стаючи філіями районних сільських бібліотек. У них з'являється можливість обмінюватися книжковими фондами, нарощувати обертаність книг, збільшувати кількість своїх читачів. Члени ради та активісти постійно працюють над поповненням та обліком книжкових фондів хат-читалень. У 1950-х рр. вже окремо велись «Книга інвентарного обліку», «Книга брошурного фонду» та ін.

Якщо пересічна хата-читальня у 1920-х – 1930-х рр. мала від 50 до 200 книг, то у 1950-х – від 300 до 1000. Наприклад, хата-читальня с. Займище Щорського району (з 2016-го – Сновського району) на Чернігівщині на момент створення у 1920 р. мала фонд 40 книг, у 1948 р. – 400, на початок 1950-х – 1242 книжки, якими користувалися 237 читачів (у 1952 р. вона була реорганізована у бібліотеку при клубі) [39].

Після війни хати-читальні продовжували брати активну участь у ліквідації неписьменності (лікнепі). Адже, за даними всесоюзного перепису населення 1937 р., в УРСР 85,6 % мешканців вважалися грамотними (у 1926 р. таких було лише 52,6 %). У повоєнний час кампанію з лікнепу влада продовжила до 1954 р. У хатах-читальнях розташовували школи для малограмотних і непись-

менних, в яких проводили читання вголос, працювали різні гуртки грамотності та самоосвіти, організовували бесіди, книжкові виставки та інші заходи. Згідно з даними перепису у 1959 р., грамотне населення в республіці становило 93,5 % [25, с. 214]. Як і раніше, більшу частину письменних становили чоловіки: 97 % – у містах та 93,5 – у селах. Питома вага письменних жінок була 84,6 % – у містах, 72,2 % – у селах.

Зі зростанням рівня освіти та суттєвим зниженням числа неписьменних мешканців села, поширене раніше читання вголос газет, журналів, художньої літератури поступово замінюється лекціями, бесідами, вечорами запитань та відповідей, які на той час були найкращими засобами пропаганди. Найчастіше практикували бесіди-дискусії з питань санітарії, гігієни, природознавства; популярними були вечори запитань і відповідей, зокрема – з подій місцевого життя. Селяни охоче відвідували драмгуртки, гуртки виразного читання, хорového співу, заняття з природознавства, де вивчали основи світобудови. Зауважимо, що вся культосвітня робота проводилася завідувачем хати-читальні за календарним планом. Звітність своєчасно надсилалася до районних органів влади.

На початку 1950-х рр. діяльність більшості хат-читалень та сільських клубів значно покращується. Вони почали повніше задовольняти культурні запити населення; більше стало гуртків; систематично читалися лекції; набагато змістовніше і на більш високому рівні проводилися різні масові заходи. Основними завданнями хат-читалень, як і раніше, залишалися: роз'яснення політичного життя, поширення науково-просвітницької роботи, пропаганда агротехнічних знань, розвиток фізкультурних секцій, повсюдне поширення художньої самодіяльності та естетичного дозвілля трудящих тощо. У період, що досліджується, робота мережі хат-читалень була більш стабільною, ніж у 1920–1930-х рр. Тепер хата-читальня обов'язково повинна була мати зал для глядачів зі сценою, бібліотеку, кімнату для гуртків, спортивно-культурного інвентаря, а на вулиці – спортивний майданчик. Велике значення надавалося зовнішньому і внутрішньому вигляду хати-читальні. Внутрішні стіни будівлі обов'язково прикрашалися портретами класиків марксизму-ленінізму та відомих партійних діячів. Крім того місцеве керівництво слідкувало, щоб хата-читальня своєчасно отримувала газети та журнали, належним чином організовувала довідкову роботу,

зادля виконання якої «хатник» повинен був володіти необхідними для селян відомостями (знати адресу районних радянських установ, орієнтуватися в юридичних питаннях про податки, правила розлучення, усиновлення тощо). Довідкова робота з питань правового, побутового, господарського і політичного життя, поряд з організацією бесід, вечорів запитань і відповідей, стінних газет, прослуховування радіо, займала одне з важливих місць культурно-масової діяльності хати-читальні. Таким чином у селян формувалася практична потреба у відвідуванні хати-читальні, в якій, до того ж, часто практикувалося чергування (прийом) членів сільради, дільничного, агронома, лісничого та місцевих керівних осіб. Такі чергування, що проходили у відповідні дні та години, набували ще більшої цінності, якщо вищеназвані особи проживали поза зоною обслуговування хати-читальні та села взагалі.

У повоєнні роки більше уваги приділялося добору кадрів для хат-читалень. «Хатниками» почали призначати партійних, комсомольських активістів за направленням партійних органів та районних комітетів ЛКСМ України. Обов'язково враховувалися рівень та якість освіти завідуючих. Наприклад, у 1952 р. наказом Волинського обласного культвідділу «Про звільнення працівників, які не мають відповідної освіти і не поступили на заочний відділ культосвітнього технікуму» всі культосвітні працівники області попереджалися про те, що у разі відсутності «освіти за 7 класів» та отримання середньої спеціальної освіти вони будуть звільнені з роботи [14]. До речі, на початку 1950-х влада посилює матеріальну відповідальність для культосвітніх працівників. Наприклад, за втрату певного обладнання, за нестачу літератури, виявлену під час звільнення завідуючого хатою-читальнею, він повинен був негайно за власні кошти купити аналогічне майно або компенсувати його іншим способом. У противному разі справа передавалася до суду.

У середині 1950-х рр. з відновленням народного господарства, з розбудовою мережі сільських клубів, будинків культури, самостійних сільських бібліотек, з піднесенням освіти та культури селян, кількість хат-читалень почала стрімко скорочуватися. Якщо у 1948 р. в СРСР функціонувало приблизно 48 тис. хат-читалень, то у 1952-му – вже 30 тис. а у 1963 р. – всього 5,6 тис. [10, стб. 170; 18, с. 22; 19, с. 114]. Посиленню таких тенденцій великою мірою сприяв розроблений владою п'ятий п'ятирічний план розвитку СРСР

(1951–1955), яким передбачалося збільшення в країні кількості будинків культури, клубів (на 15 %), саме за рахунок реорганізації хат-читалень. Подібні процеси мали місце і в Україні. В умовах відбудови економічного та соціально-культурного життя на селі до початку 1950-х рр. хати-читальні ще активно працювали, вони були ще затребувані суспільством. Надалі їх кількість стрімко скорочується. Динаміку цього процесу можна простежити за таблицею:

Таблиця
Динаміка кількості хат-читалень та приклубних бібліотек в УРСР у 1950-х – першій половині 1960-х рр.

Роки	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1963	1964	1965
Кількість хат-читалень	1862	756	–	597	569	534	440 ³	72	66	44
Кількість приклубних бібліотек	13630	7963	6740	6060	5843	5665	5462	–	–	2589

На зменшенні кількості хат-читалень та приклубних бібліотек у середині 1950-х рр. істотно позначився процес централізації дрібних книгозбірень. Адже саме в цей період відбувається поступова ліквідація численних невеликих сільських книгозбірень та переведення їхніх книжкових фондів до більш потужних за кількістю книг державних бібліотек. Наполегливо здійснювалося об'єднання сільських бібліотечних установ у єдину мережу масових бібліотек. Зменшення кількості хат-читалень продовжувалося у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр.

Процес централізації та об'єднання дрібних культосвітніх установ на селі охоплював не тільки хати-читальні, а й бібліотеки. У 1955 р. в УРСР на селі діяло 28 066 бібліотек, з них сільських бібліотек Міністерства культури (створеного у 1953 р.) – 11 566. За відомостями С. Комського, у 1956 р. в Україні було приблизно 10 тис. державних сільських бібліотек і 8 тис. клубних книгозбірень [20, с. 13]. У 1958 р. на селі вже діяло 25 941 бібліотека, з них – 12 553 самостійних сільських бібліотеки; у 1959 р. – 12 587 державних сільських бібліотек, 4732 – колгоспних і радгоспних, 5466 – профспілкових; у 1961 р. – 22 797 книгозбірень, з них 12 871 сільська бібліотека [6, с. 168; 29, с. 656–657]. Наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. за рахунок скорочення кількості

дрібних бібліотек загальна кількість масових бібліотек в Україні зменшилася до 31,5 тис. [27, с. 571]. Протягом 1950-х – першої половини 1960-х рр. кількість сільських бібліотек в республіці скоротилася приблизно на 30 % (з 29,4 тис. до 19,7 тис.), що було зумовлено об'єднанням бібліотек при клубах і хатах-читальнях зі стаціонарними бібліотеками Міністерства культури, а також державних бібліотек з колгоспними [17, с. 459]. За статистичними даними, на початку 1960-х рр. мережа хат-читалень в УРСР була, фактично, ліквідована (у 1963 р. в Україні діяло 72 хати-читальні, у 1964-му – 66, у 1965-му – 44) [30, с. 636]. Втім, культосвітня та просвітницька діяльність хат-читалень у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр., незважаючи на скорочення їх кількості, не збавляла темпів.

У 1957 р. виходить Постанова Ради Міністрів УРСР № 1283 «Про поліпшення роботи культурно-освітніх установ на селі», за якою передбачалося посилення матеріальної бази хат-читалень. Вже наступного року розпорядженням Ради Міністрів СРСР вводяться громадські огляди культурно-освітніх установ, за підсумками яких органи влади зобов'язані були орієнтувати роботу закладів культури на конкретні питання виробництва. Використовуючи різноманітні форми масової роботи, хати-читальні, сільські клуби, бібліотеки повинні були ще активніше пропагувати досвід передовиків сільського господарства, допомагати впроваджувати прогресивні методи ведення господарства. Хати-читальні, так само як і раніше, повинні були активно допомагати клубам, бібліотекам сприяти розширенню кругозору мешканців села, підвищувати їх ідейно-політичний рівень, організувати дозвілля колгоспників, зокрема засобами гурткової роботи. Сільради та партійні організації на місцях зобов'язані були всебічно допомагати в організації культурно-просвітницької діяльності хат-читалень, а також домагатися, щоб ці установи ставали активними помічниками парторганізацій у комуністичному вихованні селян.

У другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. хати-читальні активно забезпечувалися спеціальним інвентарем для проведення культосвітніх, просвітницьких, спортивних, розважальних та інших заходів, зокрема новим обладнанням для трансляції кінофільмів, фонограм тощо. Наприклад, на початку 1960-х рр. в УРСР власні кіноустановки мали приблизно 25–30 % хат-читалень, а рівень їх радіофікації становив 50–70 %. Також

³ Відомості про хати-читальні у статистичному щорічнику «Народне господарство Української РСР у 1960 році» (К., 1961) відображені у розділі «Клубні установи УРСР по типах і відомчій підлеглості» [28].

зростали книжкові фонди їхніх бібліотек, збільшувалася кількість гуртків⁴.

Загалом, кількість книг у хатах-читальнях, у бібліотеках України упродовж 1950-х рр. значно зростає. Міські, дитячі та районні бібліотеки в середньому мали приблизно 20–40 тис. книг, тоді як у державних сільських бібліотеках їх було до 10 тис., а у колгоспних книгозбірнях, хатах-читальнях – в середньому від 500 до 1000 книг. Надалі книжковий фонд колгоспних бібліотек було перерозподілено та передано, переважно, до державних сільських бібліотек, оскільки вже на початку 1950-х рр. в культурно-просвітницькому будівництві дедалі більше виявлялася тенденція замість невеликих клубів і бібліотек будувати палаци і місткі будинки культури – культурно-освітні комплекси, що включали кінозал, бібліотеку, читальню, театральну сцену, приміщення для занять спортом, кімнати для роботи гуртків. На рубежі 1950–1960-х рр. різко почала зменшуватися кількість хат-читалень, які, так само як і невеликі клуби, об'єднували у більш значні культосвітні установи. Незважаючи на те, що за 1951–1960 рр. в республіці було побудовано більше трьох тисяч нових культурно-просвітницьких установ, загалом, кількість їх дещо зменшилася і в 1960 р. становила 28,4 тис., з яких 24,8 тис. діяло в сільській місцевості. Зростає також освітній та професійний рівень бібліотекарів та культосвітніх працівників. У 1956 р. вищу, середню спеціальну або середню освіту на селі мали 83 % працівників сільських бібліотек (вищу та середню спеціальну освіту мали лише 28 % працівників), а у 1961-му – 97 % (вищу та середню спеціальну освіту мали вже 56 % працівників сільських бібліотек) [37, с. 301]. Втім, у 1950-х рр. у багатьох хатах-читальнях були нерідко ті ж самі проблеми, що і в попередні періоди: недостатньо розвинута матеріально-технічна база, брак приміщень, сучасного обладнання, нової літератури, плінність кадрів, низький рівень освіти та зарплати фахівців. Наприклад, у 1957 р. майже 3,9 тис. клубів на селі не мали власного приміщення, а 11 тис. населених

пунктів України (з 40 тис.) взагалі не мали культосвітніх установ [17, с. 454].

Висновки. До початку 1950-х рр. хати-читальні в Україні були одними з найбільш масових сільських культурно-освітніх, просвітницьких та інформаційних закладів клубного типу й, одночасно, одним з провідних видів сільських бібліотек, який сформувався на рубежі 1920-х–1930-х рр., а після Другої світової війни продовжував розвиватися. У другій половині 1940-х–1950-х рр. хати-читальні продовжували удосконалювати свої форми роботи, розвивати та розширювати свої соціальні функції. Ставши частиною державної ідеологічної системи, хати-читальні здійснювали такі загальні соціальні функції, як виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, духовно-світоглядну та деякі спеціальні функції, наприклад, агітаційно-пропагандистську (пропаганда марксистсько-ленінської теорії, зовнішньої і внутрішньої політики КППС і Радянської держави, наукового атеїзму, виробничо-технічних і сільськогосподарських знань та ін.). Окрім пропаганди марксистсько-ленінських ідей, хати-читальні сприяли формуванню патріотизму та підвищенню трудового ентузіазму селян. Вони були дієвими провідниками ідей і рішень радянської влади серед селян і, звичайно, перебували під пильною увагою, тотальним контролем партійних організацій усіх рівнів.

У другій половині 1940-х–1950-х рр. діяльність хат-читалень в Україні відзначалася пошуками нових, нетрадиційних, підходів до культурно-масової роботи (розвивалися такі форми роботи, як культпоходи, соцзмагання, вечори запитань і відповідей, масова лекційна пропаганда, гурткова діяльність, пересувне бібліотечне обслуговування). У тих хатах-читальнях, де справа була поставлена добре, а культурно-масові заходи проходили неформально, а на високому професійному рівні, там, як правило, використовувалися найрізноманітніші форми і методи культурно-просвітницької роботи. Навколо хат-читалень розгорталася широка культурно-просвітницька самодіяльність селян. Хати-читальні ставали опорними пунктами всієї культосвітньої роботи серед селян, зокрема сільської інтелігенції, розвивались культурні форми дозвілля, творча самодіяльність. При хатах-читальнях створювалися різні ради, наприклад, читців, книгонош, бібліотечної роботи тощо. Значно покращився зв'язок хат-читалень з сільською інтелігенцією – вчителями, лікарями, агрономами, які брали активну участь у роботі гуртків, читанні

⁴ У 1954 р. в УРСР на селі діяло 67 тис. гуртків (більше одного мільйона учасників). У 1956 р. у хатах-читальнях, селянських клубах, районних будинках культури працювало 62 326 гуртків художньої самодіяльності (874,4 тис. осіб) та 2594 сільськогосподарських гуртків (49 тис. осіб). У 1957 р. тут функціонувало 71 тис. гуртків, а вже у 1961-му – 84 230 гуртків художньої самодіяльності (1200 тис. осіб) та 5509 сільськогосподарських гуртків (113 тис. осіб) [37, с. 307–309].

лекцій, проведенні диспутів, в інших заходах, що організовувались активістами хат-читалень.

Стали більш поглибленими і дієвими культосвітня та бібліотечна робота. Хати-читальні були невід'ємною частиною системи ідеологічних, культурно-просвітницьких установ, які залучали селян до досягнень вітчизняної та світової культури, сприяли духовному та фізичному вихованню, поширенню загальноосвітніх та професійних знань.

У повоєнний період, паралельно з відновленням мережі закладів культури, йшла реорганізація сільських культосвітніх установ: хати-читальні дедалі частіше замінювалися клубами та бібліотеками. У середині 1950-х рр. у зв'язку зі зростанням кількості сільських клубів та бібліотек, а також з укрупненням і централізацією установ культури, мережа хат-читалень швидко скорочувалася. Втім, хата-читальня продовжувала діяти як синкретична культосвітня установа (своєрідна бібліотека-клуб), що поєднувала форми і методи роботи бібліотеки, клубу та освітнього закладу. Такий «симбіоз» різних напрямів діяльності культосвітніх установ, незважаючи на зростання кількості окремих самостійних сільських бібліотек та клубів, був життєздатним в умовах повоєнних років розрухи та відбудови господарського життя країни. У другій половині 1950-х рр. матеріально-технічна база виробництва та культурно-освітній рівень селян значно підвищилися, що стало основним об'єктивним чинником подальшого розвитку самостійних сільських бібліотек, клубів, інших культосвітніх закладів на селі і водночас – скорочення та ліквідації мережі хат-читалень. Повоєнний період розвитку хат-читалень в Україні можна умовно розподілити на два етапи: 1-й – друга половина 1940-х – перша половина 1950-х рр. – відбудова мережі та стрімкий розвиток цих установ, який вирізнявся пошуком нових форм і методів культурно-просвітницької роботи на селі; 2-й – друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр. – стрімке скорочення мережі хат-читалень, трансформація їх у сільські клуби, бібліотеки та будинки культури. На цьому етапі хати-читальні, хоча поступово і переставали бути основними культурно-просвітницькими установами на селі, все-таки працювали ще протягом 1960-х рр. і зробили значний внесок у розвиток просвітництва та культури селян.

Список бібліографічних посилань

1. Андреева М.С. и др. *История культурно-просветительской работы в СССР*. В 2-х частях : уч. пособие для студентов ин-тов кул-ры. Харьков, 1970. Ч. 2. 300 с.
2. *Бібліотечное дело на Украине (Организация библиотеч-*

ной работы) (1945–1961) : конспект лекций для студентов-заочников ХГИК по курсу «История библиотечного дела в СССР» / сост. З. В. Гимальдинова. Харьков, 1965. 34 с.

3. Бібліотека села Болотківці. *Острозьщина туристична: Веб-сайт відділу культури і туризму Острозької РДА*. URL: <http://ostrogtoor.com.ua/index.php/pro-nas/biblio-dept/biblioteka-s-bolotkivtsi>

4. Біланич Г. З історії бібліотечної справи на Закарпатті. *Актуальні питання культурології*. 2012. Вип. 12. С. 73–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apkant_2012_12_21

5. Бондар О. В. З історії бібліотечної справи в Збарзькому районі. *Тернопільщина: Регіональний інформаційний портал*. URL: <http://irp.te.ua/2010-05-27-13-01-21/>

6. Валько І., Міневич І. *Клуби і бібліотеки Радянської України*. Київ : Держвидав політичної літ-ри УРСР, 1960. 223 с.

7. Гимальдинова З. В. З історії організації бібліотечного обслуговування сільського населення України (1921–1959 рр.). *Бібліотекознавство та бібліографія*. Харків, 1972. Вип. 13. С. 71–81.

8. Докладная записка Комитета по делам культурно-просветительных учреждений УССР Совету Министров УССР о ходе выполнения постановления Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У «Об обязательной государственной регистрации библиотек». *Книга и книжное дело в Украинской ССР*: Сборник документов и материалов 1941–1984. Киев : Наукова думка, 1986. С. 56–59.

9. *З історії становлення і розвитку бібліотек Липоводолинщини* / Сектор культури Липоводолинської РДА; Центральна районна бібліотека ім. Л. М. Новиченка. Липова Долина, 2014. 12 с. URL: http://bibliotekald.at.ua/10/selskij_bibl.pdf

10. *Изда-читальня. Педагогическая энциклопедия*. В 4-х тт. Т. 2: Ж–М. Москва : Изд. «Сов. Энциклопедия», 1965. 912 стб.

11. *История городов и сёл Украинской ССР: в 26 т. Сумская область* / [гл. редкол.: П. Т. Тронько (гл.) и др.; редкол. тома: И. Я. Макухин (гл.) и др.]. Киев : Гл. ред. УСЭ, 1980. 700 с.

12. *История советского крестьянства СССР*: В 5 т. / В. Т. Анисков и др. Москва : Наука, 1987. Т. 3. 447 с.

13. *Історія. Сайт Острозької централізованої системи публічно-шкільних бібліотек*. URL: <http://www.ostlibrery.com.ua/index.php/biblioteka-v-podrobitsyakh/istoriya>

14. *Історія бібліотек Луцького району. Сайт Луцької районної ЦБС*. URL: http://www.lutsk-crb.edukit.volyn.ua/pro_biblioteku/istorichna_dovidka/

15. *Історія бібліотеки села Чабель. Чабельська загальноосвітня школа I–II ступенів*. URL: http://chabel-school.rv.sch.in.ua/uchnyam/biblioteka/istoriya_biblioteki/?pvi=no

16. *Історія села. Заводська ЗОШ I–III ступенів Буського району Львівської області*. URL: http://zavodska-zosh.lviv.sch.in.ua/pro_shkolu/istoriya_shkoli/?pvi=no&prnt=prnt&prnt=pvi=pvi

17. *Історія українського селянства*: нариси: В 2 т. / О. В. Андрощук. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 2. 652 с.

18. Кабанов П. И. *Очерки культурно-просветительной работы в СССР в послевоенные годы. 1946–1953*. Москва : Госиздат. культпросвет. лит-ры, 1955. 135 с.

19. Ключко В. Ф. *Культурное строительство в советской деревне в годы второй пятилетки (1933–1937)*. Москва : Госкультпросвет, 1958. 144 с.

20. Комський С. Поліпшити методичну роботу районних бібліотек. *Соціалістична культура*. 1957. № 1. С. 13–14.

21. *Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941* : зб. док. і мат. Київ : Наукова думка, 1986. 416 с.

22. *Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950* : зб. док. і мат. / уп. А. І. Бичкова та ін. Київ : Наукова думка, 1989. 576 с.

23. *Культурне будівництво на Вінниччині в роки Радянської влади*. Вінниця, 1959. 36 с.

24. Малиновська Н. Л., Хлань Т. О. Бібліотечна мережа Миколаївщини. *Історія бібліотеки*: зб. ст. до 120-річчя Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ки ім. О. Гмирява / Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирява. Миколаїв, 2001. С. 19–25.

25. Мовчан О. М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР. *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла–Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2009. С. 212–214. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepismennosti

26. Мольченко В. П. Комуністична партія України в боротьбі за відновлення і розгортання діяльності культурно-освітніх закладів на селі в післявоєнний період (1944–1950 рр.). *Наукові праці з історії КПРС* : міжвідом. наук. зб. Київ : Вид. КДУ, 1966. Вип. 10. С. 148–158.

27. *Народне господарство Української РСР в 1966 році*: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ : Держ. статист. вид-во, 1967. 638 с.

28. *Народне господарство Української РСР у 1960 році*: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ : Держ. статист. вид-во, 1961. 556 с.

29. *Народне господарство Української РСР у 1961 році*: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ : Держ. стат. вид-во, 1962. 751 с.

30. *Народне господарство Української РСР у 1965 році*: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ : Держ. стат. вид-во, 1966. 716 с.

31. *Особливості розвитку західних областей УРСР у післявоєнний період. Сайт освітнього порталу «Академія»*. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3545>

32. Островский В. Б. *Колхозное крестьянство СССР: Политика партии в деревне и ее социально-экономические результаты*. Саратов : Изд-во СГУ, 1967. 329 с.

33. Папушко Л. Г. З історії бібліотек-філій Заліщицької ЦБС. *Тернопільщина: Регіональний інформаційний портал*. URL: <http://irp.te.ua/2010-05-27-13-23-43/>

34. Ревергук В. Я. *Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941–1945)*. Полтава : Дивосвіт, 2010. 292 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/bibliografiya?id=3669>

35. Седих В. В. *Історія бібліотечної справи в Україні*: навч. посібник. Харків, 2013. 213 с.

36. Терещенко Т. В. Відбудова сільських культурно-освітніх установ у 1943–1950-х рр. (на матеріалах Центральної України). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 26. С. 353–366. URL: <http://history.org.ua/JournALL/histname/26/28.pdf>

37. Теселько М. П. *Деятельность Коммунистической партии Украины по развитию культурно-просветительской работы на селе в 1956–1961 годах* : дисс. ... канд. ист. наук. Днепропетровск, 1967. 334 с.

38. Уваров В. Д. Роль хат-лабораторій у піднесенні культурно-технічного рівня колгоспного селянства (1934–1936 рр.). *Наукові праці з історії КПРС*: міжвідомчий наук. збірник. Київ : Вид-во КДУ, 1966. Вип. 10. С. 113–125.

39. Феоділова Л. З історії бібліотеки села Займище. *Відділ наукової інформації та бібліографії Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка*. URL: http://secinfchounbk.blogspot.com/2019/02/blog-post_11.html

40. Ходаковська В. М. Історія бібліотек Луцького району. *Сайт Луцької районної ЦБС*. URL: http://www.lutsk-crb.edu.kit.volyn.ua/pro_biblioteku/istorichna_dovidka/

41. Чижов О. І. *Розвиток культурно-просвітніх закладів на*

Сумщині (кін. 30-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури / Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2017. 273 с.

42. Шилюк О. Бібліотечна справа на Буковині в 40-х роках ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2010. Вип. 4. С. 104–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluk-bit_2009_4_11

References

1. Andreeva, M. S. (1970). *Istoriia kulturno-prosvetitel'skoi raboty v SSSR. Parts 1-2. Part 2. Sovetskii period (1917-1969)*. Uch. posobie dlia studentov in-toy kul-ry [The history of cultural and educational work in the USSR. In 2 parts. Part 2: The Soviet period (1917-1969): A textbook for students of cultural institutions]. Kharkov, Ukraine. [In Russian].

2. Gimaldinova, Z. V. (Comps.). (1965). *Bibliotечноe delo na Ukraine (Organizatsiia bibliotечноi raboty) (1945-1961): konsept lekcii dlia studentov-zaochnikov KHGIK po kursu «Istoriia bibliotечноgo dela v SSSR»* [Librarianship in Ukraine (Organization of library work) (1945-1961): lecture notes for part-time students of KhGIK on the course «History of librarianship in the USSR»]. Kharkov, Ukraine. [In Russian].

3. Biblioteka sela Bolotkivtsi [Library of the village of Bolotkivtsi]. *Ostrozchyna turystychna: Veb-sait viddilu kultury i turizmu Ostrozkoï RDA*. Retrieved from <http://ostrogtoor.com.ua/index.php/pro-nas/biblio-dept/biblioteka-s-bolotkivtsi> [In Ukrainian].

4. Bilanych, H. (2012). Z istorii bibliotечноi spravy na Zakarpatti [From the history of library work in Transcarpathia]. *Aktualni pytannia kulturolohiï*, 12, 73-78. [In Ukrainian].

5. Bondar, O. V. (2010). Z istorii bibliotечноi spravy v Zbarazkomu raioni [From the history of library work in Zbarazh district]. *Ternopil'shchyna: Rehionalnyi informatsiïnyi portal*. Retrieved from <http://irp.te.ua/2010-05-27-13-01-21/> [In Ukrainian].

6. Valko, I. & Minevych, I. (1960). *Kluby i biblioteki Radianskoi Ukrainy* [Clubs and libraries of Soviet Ukraine.]. Kyiv, Ukraine: State Publishing House of Political Literature of the Ukrainian SSR. [In Ukrainian].

7. Himaldinova, Z. V. (1972). Z istorii orhanizatsii bibliotечноho obsluhovuvannia silskoho naseleння Ukrainy (1921-1959 rr.) [From the history of the organization of library services for the rural population of Ukraine (1921-1959)]. *Bibliotekoznavstvo ta bibliografii*, 13, 71-81. [In Ukrainian].

8. (1986). Dokladnaia zapiska Komiteta po delam kulturno-prosvetitel'nykh uchrezhdeniiï USSR Sovetu Ministrov USSR o khode vypolneniia postanovleniia Soveta Ministrov USSR i TSK KP(b)U «Ob obiazatelnoi gosudarstvennoi registratsii bibliotek» [Report of the Committee on Cultural and Educational Institutions of the USSR to the Council of Ministers of the USSR on the implementation of the resolution of the Council of Ministers of the USSR and the Central Committee of the CP(b)U «On mandatory state registration of libraries»]. *Kniga i knizhnoe delo v Ukrain'skoi SSR: Sbornik dokumentov i materialov 1941-1984* (pp. 56-59). Kiev, Ukraine: Naukova dumka. [In Russian].

9. (2014). Z istorii stanovlennia i rozvytku bibliotek Lypovodolyn'shchyny [From the history of formation and development of libraries of Lipovodolynsk region]. Lypova Dolyna, Ukraine. Retrieved from http://bibliotekald.at.ua/10/selskij_bibl.pdf [In Ukrainian].

10. (1965). Izba-chitalnia [The hut-reading room].

Pedagogicheskaiia entsiklopediia. V 4-h tt. T. 2: Zh-M. Moscow, Russia. [In Russian].

11. Tronko, P. T. (Ed.). (1980). *Istoriia gorodov i siol Ukrainsoi SSR: v 26 t. Sumskaia oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 t. Sumsky region]. Kiev, Ukraine: Gl. red. USE. [In Russian].

12. Aniskov, V. T. et al. (1987). *Istoriia sovet'skogo krestianstva: v 5 tt. T. 3. Krestianstvo nakanune i v gody Velikoi Otechestvennoi voiny. 1938-1945* [History of the Soviet peasantry of the USSR: in 5 vols. T. 3. The peasantry on the eve and during the Great Patriotic War. 1938-1945]. Moscow, Russia: Nauka. [In Russian].

13. Istoriia [History]. *Sait Ostrozkoj isentralizovanoi systemy publichno-shkilnykh bibliotek*. Retrieved from <http://www.ostlibrery.com.ua/index.php/biblioteka-v-podrobityakh/istoriya> [In Ukrainian].

14. Istoriia bibliotek Lutskoho raionu [History of libraries of Lutsk district]. *Sait Lutskoi raionnoi KhBS*. Retrieved from http://www.lutsk-crb.edu.kit.volyn.ua/pro_biblioteku/istorichna_dovidka/ [In Ukrainian].

15. Istoriia biblioteki sela Chabel [History of the library of the village of Chabel]. *Chabelska zahalnoosvitnia shkola I-II stupniv*. Retrieved from http://chabel-school.rv.sch.in.ua/uchnyam/biblioteka/istoriya_biblioteki/?pvi=no [In Ukrainian].

16. Istoriia sela [History of the village]. *Zavodska ZOSH I-III stupniv Buskoho raionu Lvivsoi oblasti*. Retrieved from http://zavodska-zosh.lviv.sch.in.ua/pro_shkolu/istoriya_shkoli/?pvi=no&prnt=prnt&prnt=pri&pvi=pvi [In Ukrainian].

17. Androshuk, O. V. (Comps.). (2006). *Istoria ukrainskoho selianstva: narysy: V 2 tt. T. 2* [History of the Ukrainian peasantry: essays: In 2 vols. (V. 2)]. Kyiv, Ukraine: Nauk. dumka. [In Ukrainian].

18. Kabanov, P. I. (1955). *Ocherki kulturno-prosvetitelnoi raboty v SSSR v poslevoennye gody. 1946-1953* [Essays on cultural and educational work in the USSR in the postwar years. 1946-1953]. Moscow, Russia: Gos. izdat. kultprosvet. lit-ry. [In Russian].

19. Klochko, V. F. (1958). *Kulturnoe stroitelstvo v sovet'skoi derevne v gody vtoroi piatiletki (1933-1937)* [Cultural construction in the Soviet countryside during the second five-year plan (1933-1937)]. Moscow, Russia: Goskultprosvet. [In Russian].

20. Komykyi, S. (1957). Polipshyty metodychnu robotu raionnykh bibliotek [Improve the methodological work of district libraries]. *Sotsialistychna kultura*, 1, 13-14. [In Ukrainian].

21. (1986). *Kulturne budivnytstvo v Ukrainsoi RSR. 1928-cherven 1941: zb. dok. i mat.* [Cultural construction in the Ukrainian SSR. 1928-June 1941: Coll. doc. and mat.]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].

22. Bychkova, A. I. (Comps.). (1989). *Kulturne budivnytstvo v Ukrainsoi RSR. Cherven 1941-1950: zb. dok. i mat.* [Cultural construction in the Ukrainian SSR. June 1941-1950: Coll. doc. and mat.]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].

23. (1959). *Kulturne budivnytstvo na Vinnychchyni v roky Radianskoi vlady* [Cultural construction in the Vinnytsia region during the Soviet era]. Vinnytsia, Ukraine. [In Ukrainian].

24. Malynovska, N. L. & Hlan, T. O. (2001). Bibliotekna merezha Mykolaivshchyny [Library network of Mykolayiv region]. *Istoriia biblioteky: zb. st. do 120-richchia Mykolaiv. derzh. obl. univers. nauk. b-ky im. O. Hmyrova* (pp. 19-25). Mykolaiv, Ukraine. [In Ukrainian].

25. Movchan, O. M. (2009). Likvidatsiia nepysmennosti (liknep), kampanii liknepu v USRR-URSR [Elimination of illiteracy (liknep), liknep campaigns in the USSR-USSR]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 6: La-Mi*. (pp. 212-214). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepysmennosti [In Ukrainian].

26. Molchenko, V. P. (1966). Komunistychna partiia Ukrainy v borotbi za vidnovlennia i rozhortannia diialnosti kulturno-osvitnykh zakladiv na seli v pislivoennyi period (1944-1950 rr.) [The Communist Party of Ukraine in the struggle for the restoration and deployment of cultural and educational institutions in the countryside in the postwar period (1944-1950)]. *Naukovi pratsi z istorii KPRS: mizhvidom. nauk. zb.*, 10 148-158. Kyiv, Ukraine: Vyd. KDU. [In Ukrainian].

27. (1967). *Narodne gospodarstvo Ukrainsoi RSR v 1966 rotsi: stat. shorichnyk / CzSU, Stat. upr. pry Radi Ministriv URSR* [The national economy of the Ukrainian SSR in 1966: stat. year-book]. Kyiv, Ukraine: Derzh. statyst. vyd-vo. [In Ukrainian].

28. (1961). *Narodne gospodarstvo Ukrainsoi RSR v 1960 rotsi: stat. shorichnyk / CzSU, Stat. upr. pry Radi Ministriv URSR* [The national economy of the Ukrainian SSR in 1960: stat. year-book]. Kyiv, Ukraine: Derzh. statyst. vyd-vo. [In Ukrainian].

29. (1962). *Narodne gospodarstvo Ukrainsoi RSR v 1961 rotsi: stat. shorichnyk / CzSU, Stat. upr. pry Radi Ministriv URSR* [The national economy of the Ukrainian SSR in 1961: stat. year-book]. Kyiv, Ukraine: Derzh. statyst. vyd-vo. [In Ukrainian].

30. (1966). *Narodne gospodarstvo Ukrainsoi RSR v 1965 rotsi: stat. shorichnyk / CzSU, Stat. upr. pry Radi Ministriv URSR* [The national economy of the Ukrainian SSR in 1965: stat. year-book]. Kyiv, Ukraine: Derzh. statyst. vyd-vo. [In Ukrainian].

31. Osoblyvosti rozvytku zakhidnykh oblastei URSR u pislivoennyi period [Features of the development of the western regions of the USSR in the postwar period]. *Sait osvitho portalu «Akademiia»*. Retrieved from <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3545> [In Ukrainian].

32. Ostrovskii, V. B. (1967). *Kolkhoznoe krestianstvo SSSR: politika partii v derevne i ee sotcialno-ekonomicheskie rezul'taty* [The collective farm peasantry of the USSR: Party policy in the countryside and its socio-economic results]. Saratov, Russia: Izd-vo SGU. [In Russian].

33. Papushko, L. H. (2010). Z istorii bibliotek-filii Zalishytskoi CzBS [From the history of libraries of Zalishchych CBS branches]. *Ternopilshchyna: Rehionalnyi informatsiinyi portal*. Retrieved from <http://irp.te.ua/2010-05-27-13-23-43/> [In Ukrainian].

34. Revehuk, V. Ya. (2010). *Poltavshchyna v roky radiansko-nimetskoj viiny (1941-1945)* [Poltava region during the Soviet-German war (1941-1945)]. Poltava, Ukraine: Dyvosvit. [In Ukrainian].

35. Sedykh, V. V. (2013). *Istoriia biblioteknoi spravy v Ukraini* [History of library business in Ukraine: Textbook]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

36. Tereshhenko, T. V. (2004). Vidbudova silskykh kulturno-osvitnykh ustanov u 1943-1950-x rr. (na materialakh Tsentralnoi Ukrainy) [Reconstruction of rural cultural and educational institutions in 1943-1950 (based on materials from Central Ukraine)]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. 26, 353-366. [In Ukrainian].

37. Teselko, M. P. (1967). *Deiatel'nost Kommunisticheskoi partii Ukrainy po razvitiuu kulturno-prosvetitel'skoi raboty na sele v 1956-1961 godakh* [The activities of the Communist Party of Ukraine on the development of cultural and educational work in the countryside in 1956-1961]. Candidates thesis. Dnepropetrovsk, Ukraine. [In Russian].

38. Uvarov, V. D. (1966). Rol khat-laboratorii u pidnesenni kulturno-tekhnichnoho rivnia kolhospnoho selianstva (1934-1936 rr.) [The role of house-laboratories in raising the cultural and technical level of the collective farm peasantry (1934-1936)]. *Naukovi pratsi z istorii KPRS: mizhvidomchyi nauk. rb.* 10, 113-125. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo KDU. [In Ukrainian].

39. Feofilova, L. (2019). Z istorii biblioteki sela Zaimyshche [From the history of the library of the village of Zaimyshche].

Viddil naukovoi informatsii ta bibliografii Chernihivskoi OUNB im. V. H. Korolenka. Retrieved from http://secinfchounbk.blogspot.com/2019/02/blog-post_11.html [In Ukrainian].

40. Khodakovska, V. M. Istoriiia bibliotek Lutskoho raionu [History of libraries of Lutsk district]. *Sait Lutskoi raionnoi TsBS*. Retrieved from http://www.lutsk-crb.edukit.volyn.ua/pro_biblioteku/istorichna_dovidka/ [In Ukrainian].

41. Chyzhov, O. I. (2017). *Rozvytok kulturno-prosvitnikh zak-*

ladiv na Sumshchyni (kin. 30-x rr. XX st. - poch. XXI st.) [Development of cultural and educational institutions in Sumy region (late 30's of XX century - beginning of XXI century)]. Candidates thesis. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

42. Shyliuk, O. (2010). *Bibliotekna sprava na Bukovyni v 40-x rokax XX stolittia* [Library business in Bukovyna in the 1940s]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Knyhoznavstvo, biblioteko-znavstvo ta informatsiini tekhmologii*, 4, 104-111. [In Ukrainian].

Viktor Sokolov,

Ph.D., chief librarian, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

TRANSFORMATION OF READING HOUSES IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 1940s – FIRST HALF OF THE 1960s

The purpose of the article is to analyze and summarize information about the functioning of reading houses in Ukraine in the period 1945-1965 and identify features of their development in this period, highlight the main stages, reveal the dynamics of distribution, the specifics of their rise and fall, and explore major areas. cultural and educational activities in the context of the gradual transformation of reading houses into village clubs and libraries. **The methodology** of the research is to apply both general scientific research methods and historical methods. In particular, the comparative method was used to analyze statistical data on the dynamics of reading houses at different stages of their activity. The comparative-historical method of research has allowed to study the phenomena and events that have affected the development of reading houses, along with other phenomena of social and cultural life of society, in particular in relation to the activities of libraries and clubs. With the help of factor analysis it was possible to trace the peculiarities of the formation of different cultural institutions, to concentrate the initial information on the conditions of formation and functioning of reading rooms in Ukraine during the period 1945-1965, to determine the purpose of their activity, characteristic features of development and to present the analyzed information in as an array of concentrated data and tables. **The scientific novelty of the work** is to expand ideas about cultural, educational, educational and library activities of reading houses as centers of cultural and educational life in rural areas on the territory of Ukraine in the first two decades after the Second World War. **Conclusions.** Until the early 1950's. Reading houses in Ukraine were one of the most popular rural cultural, educational and information institutions of the club type and, at the same time, one of the leading types of rural libraries, which was formed at the turn of the 1920s-1930s. x., and after World War II continued to develop. In the second half of the 1940s and 1950s, reading houses continued to improve their forms of activity, develop and expand their social functions. Becoming part of the state ideological system, reading rooms performed such general social functions as educational, informational, cultural-educational, educational, spiritual-ideological and some special functions, such as propaganda campaign (propaganda of Marxist-Leninist theory, foreign and domestic policy). CPSU and the Soviet state, scientific atheism, production, technical and agricultural knowledge and achievements, etc.). In addition to propagating Marxist-Leninist ideas, the reading rooms contributed to the formation of patriotism and increased the enthusiasm of the peasants. They were effective leaders of the ideas and decisions of the Soviet government among the peasants and, of course, were under the close attention and control of party organizations at all levels. In the second half of the 1940s and 1950s, the activities of reading houses in Ukraine were marked by the search for new methodological approaches to cultural and mass work (such forms of work as cult campaigns, social competitions, evenings of questions and answers, mass lecture propaganda, group activities were developed, mobile library service). In those reading houses, where the situation was well done, and cultural events were held informally and at a high professional level, there, as a rule, used a variety of forms and methods of cultural and educational work. A wide range of cultural and educational activities of the peasants unfolded around the reading houses. Reading houses became the strongholds of all cult work among the peasants, in particular the rural intelligentsia, developed cultural forms of their leisure and creative activities. At the reading houses, various original councils were created, for example, readers, booksellers, library work, and so on. The connection of the reading houses with the rural intelligentsia has significantly improved – teachers, doctors, agronomists, who also took an active part in the work of the circles, giving lectures, reports and other events organized by the activists of the reading houses. Cult and library work has become more in-depth and effective. Reading houses were an integral part of the system of ideological, cultural and educational institutions, which involved peasants in the achievements of national and world culture, contributed to spiritual and physical education, dissemination of general and professional knowledge. In the postwar period, in parallel with the restoration of the network of cultural institutions, there was a reorganization of rural religious institutions: reading houses were increasingly replaced by clubs and libraries. In the mid-1950s, due to the growing number of rural clubs and libraries, as well as the consolidation and centralization of cultural institutions, the network of reading houses was rapidly reduced. However, the reading room continued to operate as a syncretic cult institution (a kind of library-club), which combined the forms and methods of the library, club and educational institution. Such a «symbiosis» of different activities of cult educational institutions, despite the growing number of separate independent rural libraries and clubs, was viable in the first postwar years of destruction and reconstruction of cultural and economic life of the country. In the second half of the 1950's. Material and technical base of production and cultural and educational level of peasants increased significantly, which became the main objective factor in the further development of independent rural libraries, clubs and other religious institutions in the countryside and, at the same time – reduction and elimination network of reading houses. In general, the studied period of development of reading houses in Ukraine can be divided into two main stages: 1st stage – second half of 1940s – first half of 1950s – reconstruction of the network and rapid development of these institutions, which was characterized by the search for new forms and methods of cultural and educational work of these institutions; 2nd – second half of the 1950s – first half of the 1960s – transformation and rapid reduction of the network of reading houses into village clubs, libraries and houses of culture. At this stage, reading houses, although gradually ceasing to be the main cultural and educational institutions in the countryside, nevertheless operated during the 1960s (and in the suburbs and later) and made a significant contribution to the development of education and culture of the peasants.

Key words: history of library business, rural libraries and clubs, reading houses, book funds of reading houses, group activity of reading houses.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
1, Mykhailo Hrushevsky st., Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: sokolov@i.ua

Стаття надійшла до редакції 7.12.2020 р.